

Wprowadzenie

Studiowanie problematyki młodzieży utwierdza w przekonaniu, że osoby dorastające, nawet jeśli są nieobliczalne, to najczęściej dają się zrozumieć¹

Krzysztof Kosela

Współczesne warunki społeczno-kulturowe jawią się jako rzeczywistość wieloznaczna, dynamiczna i podlegająca nieustannym przeobrażeniom. W celu obrazowego przedstawienia tempa zachodzących przemian warto odnieść się do myśli Giddensa (2006), który wyjaśnia: „historia ludzkości liczy około pół miliona lat. Rolnictwo, warunek osiadłego trybu życia, ma jedynie około dwunastu tysięcy lat. Pierwsze cywilizacje powstały mniej więcej sześć tysięcy lat temu. Gdyby cały czas istnienia ludzkości skrócić do jednej doby, rolnictwo powstałoby o 23:56, a cywilizacje o 23:57. Rozwój społeczeństw nowoczesnych zacząłby się o 23:59 i 30 sekund. A jednak w ciągu tych ostatnich trzydziestu sekund dnia ludzkości zaszło prawdopodobnie tyle zmian co przez cały wcześniejszy okres” (s. 64). Ów przyspieszony rytm przemian dokonujących się w niemalże wszystkich dziedzinach życia oraz rozwój procesów charakterystycznych dla zjawiska globalizacji stanowią czynniki niepozostające bez wpływu na warunki życia jednostek. Już w tym miejscu warto zaakcentować, że jednym z kluczowych procesów charakterystycznych dla zjawiska globalizacji będzie zmiana społeczna określana nawet jako gwałtowna (Kwieciński 2000)².

Rozwój procesów charakterystycznych dla zjawiska globalizacji stał się jednym z głównych czynników kształtujących warunki życia jednostek, nadającym kierunek jednostkowym biografiom, które nabierają mozaikowego charakteru, pełnego zwrotów, korekt i redefinicji (Bauman 1991; Melosik 1996). Jak podkreśla Piorunek (2005): „biografia człowieka nabrała charakteru zdecentrowanego, mozaikowego – złożonego z wielowątkowych epizodów. Wybory życiowe wiążą

¹ Kosela, K. (1999). Młodzież. [W:] H. Domański, A. Kojder, K. Kosela, K. Kowalewicz, H. Kubiak, W. Kwaśniewicz, J. Mucha, M. Ofierska, A. Piotrowski, J. Szacki, M. Ziółkowski (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 2, 253–258. Oficyna Naukowa, s. 258.

² W niniejszym opracowaniu autorka traktuje globalizację jako zjawisko. Wskazuje na jej wymiar strukturalny, procesualny, funkcjonalny (Cybal-Michalska 2006).

się z wyborami czasowo obowiązującej tożsamości, a na pytanie «kim być» nie ma właściwie dobrej odpowiedzi, nie ma też osób, które na to pytanie mogą odpowiedzieć z dużą dozą pewności. Podstawową kategorią staje się teraźniejszość, a otaczający świat podlega stałym zmianom, wszystko wokół jest chwiejne, niepewne, przechodzące z jednej formy w inną” (s. 185).

Kategoria zmienności jawi się zatem jako podstawowy konstrukt percepcyjny współczesnych realiów społeczno-kulturowych (Piorunek 2005), powiązany znacząco z niepewnością, która tym samym w narracji o kondycji ponowoczesnego świata wybrzmiewa nader często (Galas 2013; Kossowska i in. 2018; Majerek 2018). W literaturze przedmiotu podkreśla się, że: „w ponowoczesnym świecie, świecie złożonym i zmieniającym się jak obrazki w kalejdoskopie, wszystko jest niepewne i równouprawnione zarazem, różnorodność nie do ogarnięcia i nieustanna zmienność wszystkiego nie tylko jest podtrzymywana, ale również sama się napędza” (Faliszek 2011, s. 70). Niepewność bywa zatem źródłem zagubienia, lęku i poczucia utraty stabilnych punktów odniesienia, ale także czynnikiem wyzwalającym kreatywność i refleksyjność. Współczesny świat jawi się bowiem jako przestrzeń potencjalności, w której wszelkie zjawiska dopiero mogą się urzeczywistnić, a to, co już zaistniało, szybko się dezaktualizuje.

Ukazanie zarysu globalizującego się świata jest szczególnie istotne, ponieważ stanowi specyficzne tło dla funkcjonowania człowieka w związku z atrybutami, które je opisują, takimi jak niepewność, nieprzewidywalność, zmiana. Te konstrukty znacząco przebudowały architekturę świata, w którym żyjemy, co poniosło za sobą wiele następstw dla kondycji jednostek przesycanych wielością zmian, w której przyszło im funkcjonować.

Analizę warunków społeczno-kulturowych, w których przyszło egzystować współczesnej (młodej) jednostce, warto zatem postrzegać jako kluczową w kontekście dalszych rozważań dotyczących planów życiowych młodzieży w czasach niepewności. Należy zatem mieć na uwadze, iż procesy globalizacyjne i powiązane z nimi prymat niepewności nie pozostają bez znaczenia dla planów życiowych. Dlatego też charakterystyka współczesnego społeczeństwa i partycypujących w nim jednostek stanowiła podłoże do poczynienia dalszych analiz na temat kondycji człowieka egzystującego i planującego życie w czasach niepewności. Stało się to inspiracją do podjęcia refleksji nad planami życiowymi, które stanowią centralną oś tematyczną niniejszej publikacji.

Etapem życia, w którym aktywność jednostek w procesie czynienia planów życiowych staje się szczególnie istotna i intensywna, jest adolescencja, będąca momentem „rozglądania się za celami” (Mary, Nordhold 2004, s. 29–40). Jak określiła Mac-Czarnik (2000): „okres dorastania i młodości to początek świadomego kształtowania własnego życia, początek refleksji o życiu i metarefleksji. Dopiero po osiągnięciu zdolności logicznego myślenia planowanie życia zaczyna być dostrzegalnym wymiarem doświadczenia osobistego” (s. 10). To właśnie

młodzież w okresie kształtowania tożsamości szczególnie intensywnie doświadcza napięcia między koniecznością planowania przyszłości a świadomością jej nieprzewidywalności. Zadania rozwojowe oraz decyzje życiowo doniosłe przynależne do niniejszego okresu życia są nastawione na procesy planowania własnych dalszych losów. Warto zatem podjąć refleksję nad planami życiowymi młodzieży egzystującej w czasach niepewności z uwagi na jej znaczącą rolę w społeczeństwie oraz potrzebę wsparcia młodych w złożonym systemie planowania życia, w rzeczywistości, w której ze względu na zmienność, niepewność i nieprzewidywalność wszystkiego nie można zaplanować. Wydaje się, że ten interesujący poznawczo trop naukowo-badawczy może wskazać wiele nowych istotnych dróg w poszukiwaniu specyfiki funkcjonowania współczesnego pokolenia młodzieży, jak również w dalszych próbach zrozumienia istoty aktualnych warunków społeczno-kulturowych.

W niniejszej publikacji obiektem zainteresowań naukowo-badawczych autorka uczyniła grupę młodzieży, czyli osób będących w drodze do pełnej krystalizacji tożsamości, podejmujących eksploracje i poszukiwania w wielu obszarach funkcjonowania, m.in. rodzinnym, edukacyjnym, zawodowym, co jest znacząco powiązane z procesem planowania życia. Ten okres stanowi zatem szczególnie istotny etap w kształtowaniu planów życiowych, co uzasadnia podjęcie badań wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych. Uczennice i uczniowie, których plany życiowe stanowią główny przedmiot rozważań niniejszej pracy, to młodzież szkół ponadpodstawowych w wieku 15–19 lat.

Niniejsza publikacja wpisuje się zatem w nurt analiz teoretycznych nad młodzieżą, która to problematyka stanowi nierzadko podejmowany przedmiot dociekań w naukach społecznych. Mimo że tematyka młodzieży dość często pojawia się w dyskursach naukowym i publicznym, to nie zawsze towarzyszy jej pogłębiona refleksja naukowa. Jak zauważa Szafraniec (2011c): „powszechność i potoczność zagadnienia młodych skutecznie to zagadnienie trywializuje i odbiera mu szerszy społeczny sens. Badacze tej problematyki muszą zwalczać w sobie poczucie, że jest to temat «ograny» i nikomu do szczęścia niepotrzebny” (s. 11), co tym bardziej uzasadnia potrzebę naukowego badania planów życiowych młodych ludzi. W rzeczywistości to bowiem właśnie oni, ich wybory i aspiracje stanowią istotne wskaźniki kierunku przemian społecznych. Właśnie dlatego podejmowanie tej problematyki w ujęciu naukowym wciąż pozostaje wyzwaniem aktualnym i ważnym.

Złożoność i wieloaspektowość zagadnień juwentologicznych, jak również ich istotna rola w analizach społecznych sprawiają, iż zasadna wydaje się ciągła aktualizacja wiedzy z tego zakresu. Jak wskazuje Dubis (2013): „w tego typu badaniach czynnikami najważniejszymi wydają się czas, miejsce oraz dokonujące się przemiany” (s. 6). Potrzebę podejmowania działań empirycznych, w których przedmiotem analiz uczyniono młodzież, można również argumentować, odno-

sząc się do wyjaśnień Wawro (2007), która wskazuje: „problematyka dotycząca współczesnej młodzieży żywo zajmuje uwagę badaczy nauk społecznych nie tylko ze względu na fakt szczególnej roli tej kategorii społecznej w określaniu perspektyw społeczeństwa, ale także z powodu aktualnej swoistości jej sytuacji egzystencjalnej i społecznej. Odnosi się to nie tylko do młodzieży w kontekście polskim. Sytuację tę bowiem określają i warunkują olbrzymie zmiany cywilizacyjne i społeczno-kulturowe, jakie zachodzą we współczesnym świecie, powodując, że młodzież coraz trudniej odnajduje własne miejsce w kontekście promowanych w skali powszechnej – nierzadko sprzecznych ze sobą czy wręcz konfliktowych – wersji kultury, ról społecznych, wartości i stylów życia” (s. 13).

Podjęcie problematyki planów życiowych młodzieży wydaje się szczególnie istotne wobec zjawiska, które można określić mianem „niemego krzyku pokolenia Z” (Malinowska 2022) – pokolenia, które z jednej strony jest otwarte na świat pełen możliwości, z drugiej jednak często doświadcza trudności w określeniu własnych oczekiwań i obaw wobec przyszłości (Przybylski 2021). Analiza planów życiowych młodych ludzi pozwala dostrzec nie tylko ich indywidualne aspiracje, lecz także szersze mechanizmy społeczne, które kształtują proces dorastania w dobie globalizacji i niepewności. Ta problematyka jest szczególnie istotna we współczesnych warunkach społeczno-kulturowych, opartych na zmianie i niepewności, które zwiększają poczucie zagubienia i niejasności, zwłaszcza wśród młodzieży. Warto zaznaczyć, że znajomość owych trendów dotyczących planów życiowych młodzieży ma walor praktyczny, pozwala bowiem na wskazanie odpowiednich działań i implikacji edukacyjno-wychowawczych mających na celu wsparcie młodych ludzi w ich realizacji.

Znaczenie podjętej problematyki ujawnia się również w tym, że dążenia i zachowania młodzieży odzwierciedlają ich relacje ze światem społecznym, są zarówno wynikiem udziału czynników zewnętrznych, jak i świadectwem indywidualnych wyborów, wartości i celów. Plany życiowe, które formułują młodzi, są nie tylko sposobem określania własnego miejsca w społeczeństwie, lecz także wyrazem ich potencjału do przekształcania zastanej rzeczywistości (Borowicz 1980).

Problematyka planów życiowych młodzieży staje się jedną z kluczowych przestrzeni refleksji pedagogicznej, bowiem jak zauważa Dubis (2013): „przemiany cywilizacyjne wymuszają konieczność zmian w planowaniu własnego życia. Wymogiem naszych czasów staje się wczesne projektowanie przyszłości i jego realizacja w określonym czasie” (s. 35). W podobnym tonie wypowiada się Krzychała (2007) – wskazuje, że we współczesnym „teatrze życia” młodzi muszą nie tylko wybrać role, lecz także sami nakreślić scenariusz, zmagając się z ryzykiem, koniecznością improwizacji i odpornością na frustrację (s. 9).

Plany życiowe są jednocześnie kategorią badawczą, dzięki której można uchwycić orientacje życiowe młodzieży. W efekcie stanowią praktyczny punkt odniesienia dla pedagogiki. Jak pisze Smyła (2022): „społeczne skutki orien-

tacji życiowych nastolatków uwidaczniają się w ich planach życiowych, które są bardziej skonkretyzowanym obrazem własnego życia. Orientacja życiowa determinuje treść życiowego planu, a plany życiowe definiowane są jako system podstawowych celów, do których jednostka zmierza w swoim działaniu” (s. 56).

Oddana w ręce czytelniczek i czytelników książka lokuje się na styku refleksji teoretycznej i analizy badań empirycznych. Rozważania teoretyczne zostały oparte o aktualną i klasyczną literaturę naukową (polską oraz zagraniczną), jak również (pomocniczo) o materiały popularnonaukowe. Ich użycie w odniesieniu do problematyki młodzieży, nierzadko będącej tematem analiz wybrzmiewających w dyskursie publicystycznym, wydaje się zasadne, ponieważ posługując się obrazowymi metaforami, mają na celu pobudzenie do refleksji i wskazanie kierunków dalszych analiz. Pomimo świadomości banalizacji problemów oraz operowania pewnymi uproszczeniami w publikacjach popularnonaukowych autorka zdecydowała się w niewielkim stopniu korzystać z materiałów tego typu, gdyż zawarte w nich obrazowe ujęcia mogą prowokować do głębszej refleksji i stanowić fundament dla dalszych analiz naukowych.

Celem badań empirycznych opisanych w niniejszej publikacji jest ukazanie planów życiowych młodzieży szkół ponadpodstawowych w wieku 15–19 lat, a więc osób w okresie późnej adolescencji, które konstruują je w rzeczywistości przesyconej niepewnością. Zastosowana została perspektywa poznawcza podkreślająca interdyscyplinarne podejście badawcze wobec współczesnych młodych funkcjonujących w czasach niepewności i kreślących w tych warunkach plany życiowe.

Realizowany projekt badawczy stanowi próbę odpowiedzi na pytania, jak młodzi postrzegają swoją przyszłość, jakie strategie planowania przyjmują i jakie wartości uznają za fundamenty życiowych wyborów. Ten projekt może stanowić istotne źródło aktualnej wiedzy na temat niniejszej problematyki. Wyniki badań mogą ukazać kierunki wsparcia młodych w kształtowaniu ich przyszłości i dać liczne implikacje praktyczne dla praktyki pedagogicznej czy też opracowania programów edukacyjnych dla młodzieży na temat planowania życia oraz kierowania własnym rozwojem. Warto podkreślić, iż przedstawione wyniki badań to opisy jednostkowych doświadczeń, a zatem obrazy planów życiowych ściśle określonej grupy młodzieży: uczennic i uczniów szkół ponadpodstawowych w danym czasie (2024 rok) oraz konkretnych warunkach społeczno-kulturowych.

Praca została podzielona na sześć rozdziałów, z których każdy pełni określoną funkcję w budowaniu obrazu planów życiowych młodzieży w czasach niepewności. W kolejnych rozdziałach omówiono podstawy teoretyczne problematyki, metodologię badań własnych oraz wyniki badań empirycznych, poddane analizie i interpretacji.

Analizę zagadnień związanych z planami żywioowymi młodzieży należy rozpocząć od ukazania tła społeczno-kulturowego podejmowanych zagadnień.

Z tego względu rozdział pierwszy został poświęcony przemianom globalizacyjnym współczesnego świata, próbie określenia definicji pojęcia „globalizacja” oraz przedstawieniu kategorii opisowych współczesności. Szczególny akcent położono na kondycję człowieka, który funkcjonuje w rzeczywistości globalnej zmiany społecznej nasyczonej niepewnością i przyspieszonym rytmem życia. Układ odniesienia dla jakości naukowego podejścia do zagadnienia globalizacji oraz warunków współczesności stanowiły rozważania naukowe m.in. Baumana, Giddensa, Becka, Adorna i Sztompki.

Rozdział drugi koncentruje się na kategorii niepewności – w wymiarach zarówno teoretycznym, jak i praktycznym oraz empirycznym. Niepewność została opisana jako konstrukt współczesności, a także jako doświadczenie psychologiczne i społeczne. Wielość perspektyw ujmowania tej kategorii autorka poszukiwała m.in. w pracach Majerek, Mamzer, Kossowskiej i in. oraz Blaylock.

W rozdziale trzecim zostały podjęte refleksje nad planami życiowymi jako kategorią teoretyczną i badawczą. Dokonano przeglądu definicji, rozróżnień terminologicznych i opisu kategorii powiązanych z planami życiowymi (takich jak system wartości, styl życia, cele życiowe, programy życiowe, decyzje dotyczące własnej przyszłości, orientacje życiowe, sposób, poziom i jakość życia, aspiracje, marzenia, perspektywy życiowe). Osnową myślenia na temat planów życiowych były m.in. rozważania Mądrzyckiego, Czerwińskiej-Jasiewicz, Smyły, Dubis, Katry, Dziwańskiej i Little'a. Przedstawiono również stan dotychczasowych badań empirycznych na temat planów życiowych.

Rozdział czwarty stanowi opis charakterystyki młodzieży jako podmiotu konstruującego swoje plany życiowe. Omówiono w nim uwarunkowania psychorozwojowe okresu adolescencji, konteksty socjopedagogiczne oraz specyfikę funkcjonowania współczesnego pokolenia w warunkach niepewności. Podstawę teoretyczną rozdziału stanowiły wybrane publikacje z zakresu psychologii rozwoju i socjologii młodzieży, w tym m.in. prace Szafraniec, Trempały, Melosika, Cybal-Michalskiej, Oleszkowicz i Senejko, Fatygi, które pozwoliły ukazać złożoność procesu kształtowania planów życiowych młodych ludzi w obliczu specyfiki psychorozwojowej okresu adolescencji.

Rozdział piąty prezentuje metodologiczne podstawy badań własnych. Przedstawiono w nim cele i problemy badawcze, operacjonalizację zmiennych, dobór metod i technik badawczych, a także opis próby i terenu badań.

Rozdział szósty zawiera wyniki badań empirycznych. Kolejne podrozdziały obejmują analizy społeczno-demograficznej charakterystyki młodzieży, ich samooceny, satysfakcji z życia, systemu wartości, celów życiowych, przyszłościowej perspektywy czasowej, strategii planowania przyszłości, orientacji życiowej, planów osobistych oraz poczucia skuteczności. Całość uzupełnia ocena sytuacji życiowej badanych uczennic i uczniów oraz ich percepcji otaczającej rzeczywistości.

Książkę zamykają podsumowanie, w którym zostały przedstawione najistotniejsze wnioski płynące z badań, oraz zakończenie zawierające wskazania do refleksji nad praktyką pedagogiczną, wynikające z badań nad planami życiowymi młodzieży, szczególnie praktyką jej pedagogiki³. Całość uzupełniają: bibliografia, spis tabel, spis wykresów oraz aneks zawierający tabelaryczne przedstawienie metodologicznych podstaw badań własnych, społeczno-demograficzną charakterystykę badanej populacji, jak również wybrane tabele z wynikami badań.

Problematyka planów życiowych młodzieży, będąca głównym przedmiotem niniejszych rozważań teoretyczno-badawczych, stanowi istotny obszar badań pedagogicznych, umożliwiający analizę procesów konstruowania wizji własnej przyszłości w kontekście współczesnej, złożonej, nieprzewidywalnej i niepewnej rzeczywistości społeczno-kulturowej. Zrozumienie sposobów, w jakie młodzi ludzie planują swoje życie i podejmują decyzje w warunkach niepewności, nie tylko pozwala na pogłębienie wiedzy o ich funkcjonowaniu, lecz także stanowi podstawę dla rozwijania adekwatnych strategii wsparcia edukacyjnego i wychowawczego.

*

Powstawanie tej książki było jak górska wędrówka – wymagająca wytrwałości, cierpliwości i odwagi, ale przynosząca również satysfakcję z odkrywania nowych perspektyw. Na jej kolejnych etapach spotykałam osoby, które pomagały mi odnaleźć właściwy kierunek, dodawały sił do dalszej drogi, skłaniały do refleksji i przypominały, że żadnej ważnej życiowej wyprawy nie odbywa się samotnie. Wszystkim tym osobom pragnę wyrazić swoją szczerą wdzięczność.

Szczególne podziękowania składam prof. Agnieszce Cybal-Michalskiej, która od wielu lat życzliwie wskazuje mi szlaki naukowych wędrówek. Dziękuję za zaufanie, inspirację oraz mądrość, które pomagały dostrzegać nowe ścieżki i odważnie podążać dalej.

Wyrazy wdzięczności kieruję do recenzentów – prof. Witolda Jakubowskiego oraz prof. Mirosława J. Szymańskiego – obserwatorów tej wędrówki, którzy z uwagą spojrzeli na jej rezultaty i podzielili się ze mną cennymi refleksjami oraz spostrzeżeniami pozwalającymi dostrzec drogę z innej perspektywy.

Słowa podziękowania kieruję do dr Bożeny Kanclerz oraz dr Lucyny Myszy-Strychalskiej – niezawodnych towarzyszek mojej wyprawy. Dziękuję za codzienną współpracę, wzajemne wsparcie, inspirujące rozmowy oraz pewność, że niezależnie od życiowej pogody na szlaku naukowych poszukiwań zawsze mogę na nie liczyć. Cieszę się, że mogę pokonywać kolejne etapy tej naukowej wędrówki właśnie z nimi.

³ Szczegółowe dookreślenie niniejszej kategorii zostało zamieszczone w rozdziale 4.2.

Mojemu mężowi Piotrowi i dzieciom – Bolkowi i Basi, czyli mojemu ciepłemu, bezpiecznemu górskiemu schronisku, dziękuję za miłość, cierpliwość, wyrozumiałość i nieustanne wsparcie. To dzięki nim nawet najbardziej strome podejścia stawały się możliwe do pokonania.

Wszystkim, którzy byli częścią tej wyprawy, dziękuję za obecność i życzliwość. Każde spotkanie, okazane wsparcie i każda rozmowa pozostawiły ślad na drodze prowadzącej do powstania tej książki.

Paulina Peret-Drażewska